

MAURICE HARRIET-EN HIZTEGIAZ *

E. KNÖRR

Maurice Harriet-en hiztegia laburki —hori omen da definizioaren bereizgarrietariko bat— definitu behar baldin badut, honako hau bururatzen zait: Lhanderen hiztegia, baina laburtu gabea eta Euskal Herri osokoa, ez Bidasoaz haraindikoa soilik.

Definizio honetaz ez dut uste egiari bortxa egiten diodanik. Jakina, Lhanderen hiztegia baino 20 urte lehenago Azkuerena agertua zen, eta, ezaguna denez, Lhandek anitz zor dio lekeitiarrari: horrela aitortzen ere du hitzaurrean. Orobat, Lhandek beste material batzu erabili zituen, haien artean Hiribarrenen hiztegi argitaragabea. Baina Harrieten eskuzkribua eta Lhanderen hiztegia erkatuz gero, berehala ohartzen gara maiz asko artikulu osoak edo zatiak *ad pedem litterae* sartuak direla Lhandereanean.

Esan ditzagun, ordea, zenbait gauza egileaz. Bernard Maurice Harriet Lapurdiko Haltsun sortu zen 1814ean, zazpi haurridetan boskarrena. Familiak emana zuen orduko pertsonaia ospetsu bat euskal letretara edota, nahi baduzue, euskalaritzara: Mauriceren aitona, Martin, 1741ean, euskal Gramatika argitaratu zuena. Martinen Pierre seme gaztearen semea zen Maurice.

Anaia Fabien bezala, biak Hiribarrenek *Eskaldunak* poeman goretziak, Maurice apaizgai sartu zen, lehenik Larresoron eta jesuitek Pasaian zuten ikastetxean, gero Parisko Saint-Sulpice apaizgaitegian. Sarrera liburuan, ohitura jarraikiz, ikasleak bere eskuz idatzia utzi zuen honako hau Saint-Sulpicen: «Bernard Maurice Harriet, né à Halsou, Diocèse de Bayonne, B. Pyrénées, le 22 septembre 1814, laïque, entré le 10 octobre 1839». Liburu berean, bide batez esanda, geroago famatua izango zen beste pertsonaia baten sarrera-izkribua: Joseph-Ernest Renan. Berau, noski, ez zen apaizgora iritsi, eta honako ohartxo hau irakurtzen dugu behe aldean: «sorti minoré».

* Honako hau 1985eko irailean Donostian E.H.U.ko Ikastaroen barnean eman hitzaldiaren testua da. Biziki eskertzen diegu antolatzaileei hemen argitaratzeko baimena [Argitaratzaileen oharra].

Apaiztu bitartean eta ondoren (28 urterekin), Maurice Harriet irakaskuntzan aritu zen, batez ere Oratoriarrek Juilly-n, Paristik ez urruti, zuten ikastetxean. Gero, anaia Fabienekin batera, Baionara joan zen, biek sortutako *Institution Saint-Léon* ikastetxean irakastera. Azkenean, Baionako apaizgaitegi handira iragan zen, jakite-irakasle, eta bertan zuzendari bihurtu. Agian irakaslegoa eta zuzendaritza aurrera eramateko, diotenez, Baionako apezpikuak konfiantza gehiago zuen Harrieten berezko dohaletan, haren jakite-prestakuntzan baino. Gertaera batek marrazten du isla arazetan puntu hau. Kimika eskola batean, produktua ez zen gauzatzen, osagai guztiak sartu arren, eta Harrietek jaurti zituen beirazko pitxerrak lurrera, esanez: «Voilà le précipité»¹.

1855eko Maiatzean, Maurice Harriet Madrilerara aldatu zen, San Luis de los Franceses hango eliza eta erietxeko zuzendari. Lehenago ere aurkeztu izan zen Espainiako eta Frantziako gobernuen azpian zegoen erakundeaz arduratzeko, baina postua bigarrenez hutsik gelditu arte ez zen Maurice hautatua izango. Bere alde zuen, horretarako, Baionako apezpikuaren onspena: «...il a le talent de l'administration comme celui de la parole»; «digne par sa capacité, son caractère et sa piété d'administrer et de desservir l'établissement religieux dont il s'agit». Interesgarria da, bestalde, Harrietek bere burua aurkeztean, Frantziako enbaxadoreari egiten dion aitorra: esaten du, gaztelania eta euskara menderatzen dituela, «qui paraissent y être fort utiles pour y faire un bien de quelque étendue. Ces deux langues, je les parle assez couramment». Eta egiaz euskara ederra zuen eta gaztelaniazko gutunak eta gainerako izkribuak bikain eginak daude.

Madrilen 1874era arte egon zen Harriet, hots, ia hogeit hamar urte eta biziki ongi bete zuen bere egitekoa, gorabehera batzurekin. «Il a fait figure», dio Daranatzek. Eskola bat ezarri, eliza eraberritu, lanak ez zuen ikaritzen gure haltsuarra. Dirua lortzeko bideak asmatzen bazekien, eta aipa dezakegu hemen, esaterako, antolatutako nahiz izan zuen loteria, horretaz hitz eginik Miarritzen Napoléon enperadoreari.

Madriko lanak —eta klimak— abaildua, sorterrira itzuli zen, ohorezko kalonje izendatua, Haltsutik ia inora gabe, buru-belarri hiztegi gintzan ari eta ari, 1904ean hil arte.

Hiztegi gintzan, ordea, lehenago hasia zen, norbaitek besterik idatzi badu ere. Parisko Bibliothèque Nationale delakoan D'Abbadieren eskuzkribu bat gordetzen da, berak Harrieten autore-lerro-

1. «Sous prétexte du primat réservé au spirituel, on négligea la formation intellectuelle des clercs...». «Pénurie de professeurs. N'importe qui enseigne n'importe quoi». Baionako Elizbarrutiaz mintzo da honela R. Moreau, *Histoire de l'âme basque*, Bordele 1970, aipamenak 481 eta 480. orrietan dira.

kadatik harturiko oharrekin. Orobat, bada Harrieten gutun bat, Belaren hiztegiaren galdezka². Agiri biok Harriet Madrilerera baino lehenagokoak dira.

Jakin bagenekien, noski, Harrietek 1850 inguruan D'Abbadie-ekin ihardun zuela lore-jokoak antolatzen eta epai-mahaiko ere zenbait aldiz bere laguntza ematen. Orobat, jakina zen, Harrietek argitaratu zuela, orraztua baino areago ile-moztua eta txingola berriekin, Haranederren Testamentu Berria³. Orain badakigu, batere zalantzarik gabe gainera, haltsuarrak frango goiz ekin ziola bere hiztegi-lanari.

Daranatzek behin egin zuen kalkulua zuzena da: orijinalak 3.536 orrialde ditu, letra tipiaz eta halaber garbiaz. Hiztegiak alfabeto osoa hartzen du eta, lehen esan bezala, euskalki guztietara hedatzen da. Lekukotasunak aho- eta luma-hizkuntzakoak eskaintzen ditu. Normalean, hitz bakoitzaren ondoan zer euskalkiri dagokion esaten zaigu. Literatur (adiera zabalean) lekukotasunak oso ugariak dira. Gehiegikeriarik gabe esan dezakegu Harrietek eskura zituen euskal liburu garrantzitsu guztiak erabili eta arakatu zituela, eta bere garaian, areago, azken urteetan argitaratzen zirenak ere, kontutan hartzen zituela, hala nola Kapanagaren edizioa (Dodgson-ek paratua, 1893), eta Urteren Biblia (Urteren hiztegi argitaragabea ere ezagutzen zuen).

Eszkuzkribuak ez zituen Harrietek bazter uzten. Pouvreauren hiztegian ageri diren hitzak jasoak dira, orobat Oihenartek hiztegi honi egin iruzkinak. Vinsonek⁴ aipatzen duen *Birginia edo Doncella christauna...* deritzan eskuzkribua (ba ote daki inork non aurkitzen den?) erabili zuen. Hots, euskararen idazle hobereenen ispilu nahi zuen Harrietek bere hiztegia.

Eskuarki, aipamenetako hitzak bere testuinguruarekin ematen

2. «Je regrette infiniment [sic] que vous ne soyez pas propriétaire du Ms. de Béla: au moins serait-il bon de savoir en quelles mains il a passé». D'Abbadieren gutundegia, Parisko Bibliothèque Nationale, *Manuscrits. Nouvelles Acquisitions Françaises* 21746-48.

3. «...or voici que la lumière se fait sur cette question. M. Saroïhandy, chargé de cours au Collège de France, me communique une trouvaille, fort intéressante à ce sujet, opérée par lui en juin 1925 aux *Archives Nationales*.

L'exemplaire de Haraneder de la Nationale, coté 2 basque, 898, appartient à la collection d'Antoine d'Abbadie. L'abbé Harriet y a mis la dédicace suivante: «Hommage de l'auteur à Monsieur d'Abbadie, de l'Académie des Inscriptions. Signé: Maurice Harriet». A la suite de cette dédicace, Antoine d'Abbadie a ajouté de sa main: «N.B. Le 9 Septembre 1892, M. l'abbé Maurice Harriet me dit que lui seul a travaillé à ce livre, l'abbé Dassance n'en ayant rien fait, sauf le titre et l'intention».

«La cause est donc entendue: Haraneder a eu pour seul éditeur Harriet». Daranatz, *Curiosités du Pays Basque* II, Baïona 1927, 295. or.

Ikus halaber, puntu honetaz, Lafitteren artikulu ezaguna, «Deux traductions de l'Enfant Prodigue ou Jean Haraneder revu par Maurice Harriet». *Bulletin du Musée Basque* 23:1 (1964).

4. Vinson, *Essai*, II, 663. or.

dira, nahiz perpausa luzea den. Zergatik ez dakigula, ordea, Harrietek grafia maiz, gehienetan, aldatzen du eta noizean behin are hitzen ordena. Zorigaitzoz, gainera, aipamenok kapitulua eta orrialdea zehaztu edo markatu gabe egin zituen.

Agian interesgarria da Harrietek Larramendiri buruz zuen iritzia. Haltsuarrak miresten zuen andoaindarra, baina beti ere saiatu zen Larramendiren hitzak ongi galbahetik pasatzen. «Mot inusité fait par Larramendi», edo «inusité et de formation malheureuse», memento oro irakurtzen da. Halaber zorrozki galbahetuak gertatzen dira Larramendiren etimologiak, batez ere xeblereenak.

Esan beharrik ez, Harrietek proposatzen dituen etimologia asko ez dira zuzenak, baina beste asko bai, hala nola *hede* eta *hedatu* uztartzen dituenean.

Hiztégi aberatsa, bada, eta, erabat harturik, informazio fidagarria eskaintzen duena. Garbizalea izanik ere, Harrietek hitz guztiak jasotzen ditu, ezein ere kanpoan utzi gabe. Azkueren hiztegiaren aldean, iduritzen zaigu Harrietenak menturaz hobeki isladatzen duela 19. mendeko euskal gizartea bere osotasunean eta bizitza-sail guztietan⁵.

Lhandek, edota Lhanderen laguntzaileek, orpoz-orpo jarraitu zuten Harrieten eskuizkribua. Zenbaitetan zorra adierazia dago, *H* batekin, baina maiz ez da horrela gertatzen.

Jakina, Harriet ez zen hizkuntzalaria, ikasketaz bederen. Euskal liburutegi joria zuen etxen (Leizarraga bat zuen, adibidez), eta agian haren garaian euskal literatura ez zuen beste inork Harrietek bezain ongi ezagutzen.

Hiztegi honetan, bestalde, nabaritzen da euskal ortografiaren inguruan zebilen gataska. Intxauspereen gogaide, Harriet ortografia zaharraren alde ageri zaigu, baina beste alderdiaren etorkizunari buruzko garaipenaz ongi ohartzen zen. Hara zer dioen *K* letraren hasieran:

«*K*. Onzième lettre de l'Alphabet... Suivant un usage qui se généralise, le *c* disparaît de l'alphabet basque... Dans cet ouvrage, à raison des nombreux textes qui sont transcrits des divers auteurs, et pour leur conserver leur orthographe, il n'est fait usage du *k*, qu'avec aspiration».

Eta bukatzeko, galdera bat: Zergatik ez zuen Harrietek bere hiztegia argitaratu? Erantzun gabeko galdera, oraingoz behintzat.

5. «La única superioridad del diccionario de Lhande [sobre el de Azkue], pero ésta es clara e indiscutible, consiste en que da una impresión mucho más completa de la extensión del léxico vasco, ya que, al basarse en la realidad de los hechos y no en el ideal de los deseos, da entrada a las voces sin prestar mayor atención a su origen, con un criterio mucho más amplio que el estrechamente selectivo de Azkue». Mitxelena, *Estudio sobre las fuentes del Diccionario de Azkue*, Bilbo 1970, 23 or. Neurri handi batean, noski, Harrieten da merezimendua.

Haren aspaldiko adiskide zen D'Abbadiek eskaini zion hiztegia argitaratzeko bidea eta Harrietek ez zuen eskaintza onartu. Halaber, Daranatzek bere burua aurkeztu zuen, hiztegia kopiatzeko, baina alferrik. Hona Daranatzek hitzak:

«À son gré —il me l'a répété à moi même, jeune secrétaire de l'Évêché, qui m'offrais à lui copier ce Dictionnaire en vue de son impression— son ouvrage ne devait avoir les honneurs de l'impression ni de son vivant, ni même après sa mort.»⁶

Galderari, hortaz, ez diogu erantzunik aurkitu. Bazekien Harrietek Azkue beste hiztegi bat prestatzen ari zela? (Azkuek ezagutu zuen Harrieten eskuizkribua.)

Nolanahi ere den, euskalaritzaren *desideratuma* hots, hiztegi hau argitaratua izatea, ez laster, baina agian hiruzpalau urteren buruan egia bilakatuko da. Lana nekeza izan arren, merezi du eta, Lhandek esan bezala, «Même après le parti que nous avons tiré de lui, elle [i.e. cette oeuvre gigantesque] demeure une mine extrêmement riche de remarques, d'études, de précisions»⁷.

6. Daranatz, «Le Dictionnaire Basque-Espagnol-Français de l'abbé Resurrección María de Azkue», *RIEV* 14 (1923), 461. or.

7. Lhanderen hiztegia, xviii.